

Маловідомі козацькі звичаї

Вінницький національний технічний університет

Анотація

У статті висвітлено маловідомі факти з життя українських козаків і розкрито козацькі звичаї та традиції.

Ключові слова: козацтво, козацькі звичаї, традиції, козацька мова, одяг, зброя, український народ.

Abstract

The article reveals little-known facts from the life of Ukrainian Cossacks and Cossack disclosed customs and traditions.

Keywords: Cossacks, Cossack customs, traditions, language Cossack, clothing, weapons, the Ukrainian people.

Вступ

Козацтво – героїчна сторінка в історії України, феноменальне явище в історії людства. Козацтво назавжди увійшло у свідомість українського народу як символ його прагнення до свободи, демократії та незалежності.

Козацтво збагатило скарбницю людської цивілізації новими стереотипами мислення, самобутніми формами суспільно-політичної організації, соціальної системи, господарської моделі, зразками адміністративно-територіального устрою, військовим мистецтвом. Це результат потенційних можливостей українського народу, з якого вийшли козаки.

З утвердженням суверенної України відроджується козацтво, його звичаї, традиції. Саме це є актуальним, особливо для виховання підростаючого покоління в дусі патріотизму та збереження українських традицій.

Метою даного дослідження є розкриття досі невідомих та маловідомих сторінок козацьких звичаїв.

Виходячи із поставленої мети, сформулюємо конкретні завдання:

- дослідити документальні джерела, в яких описані звичаї козаків;
- відвідати місця козацької слави, музеї та зібрати матеріал стосовно козацтва;
- висвітлити результати зустрічей із дослідниками та сучасними козаками;
- описати маловідомі факти з життя українських козаків в різні часи з результатів польової практики.

1. Золоті правила козаків: «Хоробрість та винахідливість – головне багатство», «Вмерти, не скиглячи», «В атаці – перший, у відступі – останній». «Не той сильний, що камінь верже, а той, що в собі серце держе».

Козаки вирушали в похід з правої ноги, йдучи на «правее» діло. Викрикували із наростанням звуку: «Юр-Юр-Юр», молячись Святому Юрію. Цей вигук пізніше використали як «Ура». Гаслом козака-лицаря було: «За волю, за долю, за любов!»

2. Календар: козаки вели літочислення від весни – до весни, Новий рік у них починався 21 березня. В походи із собою вони брали півня, який був їм за будильника. Всі справи робили за рухом Сонця, навіть їли. На Водохреще козаки салютували з гармат і рушниць. На Різдво та Великдень вони вітали кошового і старшину. У ці свята відбувалися кулачні бої. Ця традиція зберігалась до встановлення радянської влади. Великим святом було відзначення Семена 14 вересня. В цей день 14-літніх юнаків посвячували у козаки. Їх стригли та проводили випробування.

3. Мова: у козацькій мові відсутній середній рід, щоб нікого та нічого не принижувати. Мова козацька особлива, в переважній більшості телепатична. Вони не цурались язикових оборотів, наприклад, називаючи реєстровців «зрайцями», тих, які жили в зимівниках – «підкурами». Мудрих козаків називали «знаюками». Козаків ніколи не покидали гострі насмішки. Вони давали прізвиська: «Півторак» – має силу в півтора рази; «Вареник» – вайлуватий,

неспритний. Козацька мова повчальна, вислови влучні та дотепні, переважно лаконічні. За нецензурну лексику карали киями.

4. Загартування: після міцного сну під дубом козака-початківця обливали водою, ставили під палюче сонце, а вночі вели в ліс і нападали з усіх боків, щоб відкрити у ньому потаємні сили. Козак тренувався затримувати дихання так, щоб потім прикинутись мертвим перед ворогом. З високої гори качались вниз, як росомаха, щоб вороги не впіймали. Отаман кидав люльку в річку, а козаки діставали її зубами. Козаком ставав той, який один раз був у морському поході; служив джурою три роки, за іншими даними – сім років.

5. Джерела фізичної сили: завжди перебувати в русі, козак означає «рухливий», його кредо: «Воля, доля, рух, дух». Спали козаки під старезним дубом. Спали та спочивали на ялівцеві, щоб не боліли кістки та м'язи. Саме на Вінниччині ялівець назвали «козацькою травою». Кожен козак носив і із собою насіння любки дволитстої (щоб вижити, на добу однієї вистачить козакові, дві – коневі).

6. Одяг: для зручності кожен козак шив собі одяг сам. Це свідчення відсутності стадності, бо кожен козак – особистість. Чоботи мали високі халяви, утеплені зсередини. Носок був роздвоєний, щоб не гризли онучі. Шаровари мали об'єм 2,5 метри, довжина 1,25 метрів. Шерстяні товсті шаровари були малинового кольору із золотими лампасами. Різнокольорові шаровари свідчили про статус козака. Верхній одяг: кирея, гунька, опанча, кунтуш, куртус, кобеняк, жупан, свита. Шапка мала шлик, на кінці якого був схований якірець (часник). Підперізувались поясом чи очкуром. Пояс мав довжину сім метрів.

7. Зброя: кожен козак мав свою кулелійку, два пістолі, шаблю, сулицю, захальвний ніж, келеп (чекан), бойові: коса, серп, ціп, нагайку, в ручці якої вмонтований стилет. Козаки винайшли ожигу (органку) – багатоствольну гармату, гранати (керамічні та скляні), підводний човен, чайку, міну, ракети, лафет, патрони та патронташ (ладівницю), багнет, сигнальні фігури (вогонь від них було видно на 30 верст). Одного разу, в Дніпрі, біля Хортиці знайшли шкіряний плащ. Його вдягав кормчий підводного човна та ногами показував, куди направляти судно. Найкраща зброя – звук та секретні вправи, яким вони могли навіть вбити чи залякати. Козак так вправлявся шаблею, що крапля дощу на нього не могла впасти. Перші в світі ракети винайшов козак Олександр Засядько. Козацька чайка мала подвійний корпус. На дубових пеньках стояли гармати. Пеньки добре захищали палубу під час пострілів. В середині чайки були припнуті коні. Припливши до берега, козаки вискакували на конях. Це був перший у світі кінний десант. Козацька зброя та звичаги відомі в усьому світі, адже козаки брали участь у англо-бурській війні, російсько-японській війні, були охоронцями перського шаха, воювали на Алясці.

8. Їжа: борщ – улюблена страва, дарована Сонцем; вареники – символ Місяця; щерба – юшка з риби; запечені півники (містять 50% крохмалю), куліш – універсальна страва, соломаха – страва з борошна, хліба, часнику і солі; тетеря – страва з борошна і сухарів; печене, сушене, в'ялене, солодоші. Варили юшку у дерев'яному відрі, кидаючи розжарене каміння. Їли повільно, щоб не подумали: «Лигає, як пес». Одного разу, в Петербурзі голодним козакам для насмішки подали страви та довгі ложки. Вони не розгубились і почали годувати один одного. Козаки дуже любили солодоші.

9. Обереги: молитва за живих і померлих, молитва Роду-Народу; грудочка рідної землі; свячена вода у маленькому гладущику; чебрець для очищення. Коли не було тютюну, козаки курили чебрець, щоб відігнати хвороби та злих духів. Оберегами служили також рушник, хустка, ритуальні речі, виготовлені самим козаком. Відзнакою – оберегом кошового отамана була булава, полковника – пірнач, судді – тростина, осавула – срібна палиця з кільцями на кінцях.

10. Зачіска: козака – початківця на Семена стригли під макітру; досвідчений козак носив чупер; справжній козак носив оселедця, закрученого за ліве вухо; сережку у лівому вусі носив козак, який був один у сім'ї, тому його оберігали для збереження роду. Оселедець потрібен був для того, щоб Бог піднімав козака, який щось хотів зробити неправильно. Козак із оселедцем зображений на кістці мамонта, знайденої у Мізині Чернігівської області. Кернасівський ідол, якому понад три тисячі років, дуже нагадує козака. Біла голова із каменю у музеї на Хортиці точно відображає козака. Всі зображення із оселедцем.

11. Відповідальність за правопорушення: найтяжчими злочинами були: скривдити кобзаря, жінку, зрада, вбивство товариша, п'янство, мужеложство, крадіжка. П'яного козака провчали один раз: викидали за борт чайки. У козаків не було ката. Вбивця вбивав вбивцю. Існував звичай: засудженого до страти могла врятувати жінка, яка брала його на поруки. Було покарання киями. Знайдена річ мала висіти прив'язаною на стовпі три дні, допоки не її не

побачить господар. Вищим суддею був кошовий отаман. Військовий суддя розглядав справи, давав поради. Писар оголошував вирок старшини на раді, сповіщав засудженим судові рішення. Осавул виконував роль слідчого, поліційного урядника, виконував вироки, розглядав скарги. Довбиш був присутнім на езекуціях, читав постанови старшини та усього війська прилюдно на місці страти або на військовій раді.

12. Етикет: вшановуючи героїв, козаки стають на ліве коліно та піднімають вгору шаблі. На службі у церкві козаки трохи оголюють шаблі для освячення, стаючи на одне коліно. Про несмачну їжу говорили: «Хоч не смачне, зате багато». За все дякували пану отаману. Але могли його усунути чи стратити через невдачу. Кожен козак мав ложку, виделку, ніж. Голову риби клали перед отаманом, бо він головний. Дарунок завжди дарували дорогий, від душі. Коли козака хоронили, то хрест ставили у ногах. Завжди бути легким, бо важкий мав багато гріхів. Переважно вони мали вуса, оселедця. Запорожець позирав похмуро й спідлоба, чужих зустрічав непривітно, на запитання відповідав неохоче, але згодом м'якшав, під час розмови його обличчя поступово ставало веселим, жваві проникливі очі проймалися блиском вогню, вся постать його дихала мужністю, хвацькістю, заразливою веселістю і неповторним гумором. У великій пошані у козаків було побратимство. Кожен козак міг віддати життя за волю родичів і побратимів. Вони дарували один одному коней, зброю, мінялися хрестами. Побратимство було однією з причин їх непереможності.

14. Житло: «Козацька хата небом крита, землею підбита, вітром загороджена»; «Січ – цариця-мати, степи добрі, край веселий» – говорили козаки. Вони вважали, що живуть у куренях, а хати – на цвинтарі. У курені була лава, на яку могли сісти 38 козаків. Бордюг – яма, вкрита очеретом, добра та надійна схованка. Бурдей – напівземлянка, викопана козаком, служила йому надійним прихистком. Від назви «бурдей» походить прізвище «Бурдейний». Свідченням того, що хату будували від душі є глинобитна хата Кальницького полковника Івана Богуна у Кальнику, товщина стін якої півтора метри.

Висновки

Отже, здійснивши екскурс у минуле, ми дізнались про маловідомі козацькі звичаї. Тепер ми їх відновлюємо із людської пам'яті, документальних джерел, експонатів музеїв. Особливістю даної пошуково-дослідницької роботи є демонстрація своєрідних чотирнадцяти козацьких скарбів, які нас дещо зближують із козаками через далекі та близькі відрізки часу. Ми ще раз переконались у силі українського народу, який дав світові мужніх лицарів – козаків. Пошукова робота продовжується, попереду нові відкриття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Виженко О. Козацькі забави / О. Виженко. – К., 2005. – 64 с.
2. Гуржій О. Історія козацтва. Держава – військо – битви / О. Гуржій, Т. Чухліб. – К.: Арій, 2012. – 464 с.
3. Звичаєве право Запорозької Січі: зб. наук. статей. – Запоріжжя, 2010. – 128 с.
4. Каляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв / Т. Каляндрук. – Львів: «Піраміда», 2007. – 304 с.
5. Сокур А. Як казали запорозькі козаки / А. Сокур. – Запоріжжя, 2008. – 62 с.
6. Шевчук В. Січ-мати / В. Шевчук. – К.: Школа, 2005. – 431 с.

Бондарчук Андрій Сергійович, студент групи ІСІ-14б факультету комп'ютерних систем і автоматики Вінницького національного технічного університету.

Andrii S. Bondarchuk, a student of the Faculty ISI-14b computer systems and automation Vinnitsa National Technical University.

Науковий керівник – Сідлецька Тетяна Іванівна, кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри філософії та гуманітарних наук Вінницького національного технічного університету.

Supervisor – Sidletska Tetyana Ivanivna, Candidate of Art Criticism (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Philosophy and Humanities Vinnytsia National Technical University.